

УДК: 902.2

ОЛЕНКОВСЬКИЙ М.П.,

Херсонська охоронна археологічна експедиція.

Оленковський Микола Петрович (1950 р. н.), м. Херсон, Україна. У 1985 р. закінчив історичний факультет Одеського державного університету. В 1989 р. захистив у Інституті археології АН України кандидатську дисертацію на тему “Пізній палеоліт та мезоліт Нижнього Дніпра” (керівник В.Н. Станко). З 1976 р. начальник Херсонської охоронної археологічної експедиції. Лауреат премії ім. Вікентія Хвойки (1999 р.). Автор понад 200 наукових опублікованих праць (у т. ч. 36 монографій та брошур). У 2004 р. завершив роботу над докторською дисертацією “*Епіграветт Південно-Східної Європи*”.

ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНА ТА МЕЗОЛІТИЧНА ЕКОНОМІКА ЗА ВІДСУТНОСТІ МІСЦЕВИХ СИРОВИННИХ РЕСУРСІВ

У статті наводяться наслідки вивчення можливостей людини часів пізнього палеоліту та мезоліту виживати у кризових умовах, за повної відсутності технологічних ресурсів. На прикладі матеріалів з нижньодніпровського лівобережжя відтворюються адаптаційні шляхи історичних екстремальних економік.

The consequences of study of possibilities of man of times of late paleolith and mezolithu to survive in crisis terms are pointed in the article, at complete absence of technological resources. On the example of materials from nizhnedniprovs'kogo left-bankness the adaptativni ways of historical extreme economies are reproduced.

За часів давнього та середнього кам'яного віку існували, як відомо, різні форми сировинної адаптації людини. Причому, з часом форми прилаштування урізноманітнювалися й поглиблювалися. Кількісно вони максимально зросли у період мезоліту-неоліту.

За відсутності на території постійного або тимчасового мешкання традиційної для виготовлення знарядь крем'яної сировини, палеолітичній та мезолітичній людині доводилось виходити зі скрутного становища, або переходячи на інші види сировини, або за рахунок організації власної її доставки, або отримання крем'яної сировини з інших регіонів через посередників.

У Центральній та Східній Європі відомо численні випадки використання у ці історичні періоди вкрай неякісної місцевої крем'яної сировини, а також різноманітних мінералів та гірських порід, що мали ті чи інші властивості розколюватися із заданими параметрами [15, 22-27]. Причому як вулканічного, так і кристалічного походження. Найбільш вживаними серед них були: обсидіан, андезит, кристалічні кварці (кварц, гірський кришталь, димчастий кварц, моріон), приховано-кристалічні кварці (халцедони та опали), яшма, кварцит, щільний дрібноструктурний пісковик,

“окремнілий” вапняк, сланець. У випадку повної відсутності на значних просторах придатної (для розколювання) кам'яної сировини давня людина іноді змушена була майже повністю переходити до використання “підручних” матеріалів – кістка, ріг, черепашки тощо.

Автор має можливість показати (на прикладі одного з регіонів Східної Європи) деякі шляхи економічної адаптації давнього населення до життя в проблемних сировинних зонах. На території України є специфічний регіон, де добре представлені достатньо численні пізньопалеолітичні та мезолітичні археологічні пам'ятки, але повністю відсутні не тільки крем'яна або інша кам'яна сировина, що піддається розколюванню, а й, взагалі, кам'яна сировина, придатна для використання давньою людиною. Це Нижньодніпровсько-Присиваський регіон. Тут відомі тільки два види твердих осадкових порід – мергелі та нещільні вапняки (переважно черепашники). Особливо показовими є регіони Нижньодніпровської субаеральної рівнини та Північного Присивашся, оточені з усіх боків зоною відсутності будь-якої сировини, що складає від 150 до 250 км.

Саме такі сировинні ситуації дають можливість проведення реконструкцій адаптаційних можливостей

палеолітичних та мезолітичних суспільств в умовах екстремальної економіки. Звичайно, у різних регіонах та у різних історичних ситуаціях по різному могли вирішуватися близькі проблеми такого роду. Автором розглянуто тільки шляхи адаптації, обрані пізньопалеолітичним та мезолітичним населенням зазначеного регіону.

Сума даних за палеолітичними та мезолітичними пам'ятками Нижнього Дніпра та Присивашся свідчить, що місцеве населення того періоду вирішувало проблему відсутності сировини двома засобами. По-перше, надзвичайною вимогливістю до складу та якості кам'яної сировини. По-друге, крайньою економічністю у використанні сировини.

Аналіз матеріалів за усіма пізньопалеолітичними (153) та мезолітичними (біля 100) пам'ятками регіону чітко свідчить про абсолютну пріоритетність в імпортуванні сюди високоякісного кременю. Тільки у комплексах декількох ранніх пізньопалеолітичних пам'яток – Перемога I, Перемога XVII, Любимівка IV – та у комплексі фінальнопалеолітичної стоянки Леонтівка поруч із виробами із високоякісної сировини є вироби з кременю, дещо гіршого за своїми технічними властивостями [6, 8].

У цілому, сировина надходила на цю територію у вигляді жовен та гальок. Тільки у комплексах декількох пам'яток представлено, іноді значною пропорцією, плитчастий кремій. Низькоякісний кремій практично повністю відсутній. Інші види сировини на пам'ятках або не виявлено, або представлено поодинокими виробами. Так на пізньопалеолітичному місцезнаходженні Василівський виступ I знайдено кілька кварцитових відщепів. Окрім крем'яного матеріалу на епігравецькій стоянці Дмитрівка виявлено скребок із димчастого кварцю, луска морюну, 2 відщепи з сірого кварциту. У комплексі стоянки Леонтівка є кварцитові нуклеус та відщеп. Сировинною базою мезолітичних пам'яток був виключно кремій.

Цікаво відмітити, що у подальшому, в періоди пізнього неоліту, енеоліту та бронзи, сировинна картина у Нижньому Подніпров'ї та Присивашші міняється. Значну частину сировини складає низькоякісний кремій, який у добу пізньої бронзи стає абсолютно переважаючим. В невеликій кількості, але постійно, зустрічається кварцит, “окремнілий” вапняк, щільний сланець.

Шляхи надходження крем'яної сировини у Нижнє Подніпров'я та Присивашся не вивчені. Практично в усіх комплексах стоянок пізнього палеоліту виявлено (у різних пропорціях) поєднання світло-сірого напівпрозорого, світло-сірого та темно-сірого, що просвічується, сірого та жовтуватого непрозорого, чорного кременю. У комплексах мезолітичних стоянок зменшується пропорція виробів з чорного та темно-сірого кременю, але у колекціях деяких пізньомезолітичних стоянок з'являються вироби з напівпрозорого та такого, що просвічується лимонно-жовтого, брунатного та рожевого кременю.

Скоріш за все, не поступала (або поступала дуже обмежено) у Нижньодніпровсько-Присиваський регіон відносно низькоякісна крем'яна сировина з регіону середньої течії Південного Бугу, добре відома за матеріалами стоянок району Анетівки [16-18]. Частина сировини – чорний та сірий жовтовий кремій – безсумнівно, походить із родовищ Криму. Вона добре відома автору за матеріалами палеолітичних пам'яток та за рядом особисто обстежених родовищ у межах Середньої та Зовнішньої гряд Кримських гір [2, 3, 5, 19-21].

Імпорт саме високоякісної сировини безсумнівно спричинявся вимогами економічного її використання, викликаного відсутністю місцевої сировинної бази.

Навряд чи може викликати сумнів факт, що з високоякісної крем'яної сировини можна було отримати значно вищу пропорцію якісних сколів, готових для використання як знаряддя або у якості заготовок для знарядь з вторинною обробкою.

Дослідження показали, що економічне використання сировини у регіоні, що розглядається було ще й різноплановим. Перш за все, чітко простежується дуже висока пропорція використання пластинчастих та відщепових сколів-заготовок для виготовлення знарядь з вторинною обробкою. Підвищується ощадливість сировини не тільки за рахунок більш повної утилізації нуклеусів, але й за рахунок використання сколів, які при достатній забезпеченості сировиною, значною мірою або повністю, йдуть у відходи виробництва. Простежено більш високий відсоток використання первинних відщепів та краєвих сколів. Як заготовки починають використовуватися різцеві сколи та луски. Й, нарешті, значна ощадливість сировини досягалася зменшенням розмірів як заготовок, так і усіх категорій та типів знарядь.

Висока пропорція використання пластинчастих сколів та відщепів для виготовлення знарядь з вторинною обробкою властива практично для усіх пам'яток пізнього палеоліту та мезоліту Нижньодніпровсько-Присиваського регіону. Можна навести це на прикладі основних пам'яток.

Так для основних стоянок та місцезнаходжень пізнього палеоліту (рис. 1, 1-15) пропорція вторинної обробки пластинок, мікропластинок та відщепів складає: для Любимівки I – 29 %; для Любимівки III – 24 %; для Любимівки IV – 37 %; для Сомової Балки – 29 %; для Леонтівки – 30 %; для Першопокровки I – 23 %; для Перемоги I – 14 %; для Дмитрівки – 17 %; для Вознесенки IV – 11 %; для Нововолодимирівки II – 22 %; для Солонного озера VI – 13 %; для Солонного озера IX – 15 %; для Перекопу I – 29 % [8-10, 12, 13, 18]. Для основних пам'яток мезоліту (рис. 1, 16-28) ця пропорція складає: для Анастасівки – 25 %; для Великих Копанів 54 – 36 %; для Сальково I – 18 %; для Люблинки II – 20 %; для Веснянки I – 54 %; для Веснянки V – 24 %; для Іванівки-Присиваської – 19%; для Солонного озера VII“в” – 26 % [11].

Висока пропорція відібраних для використання пластинок, мікропластинок та відщепів дає й високий відсоток знарядь з вторинною обробкою у комплексах матеріалів стоянок, у цілому. Абсолютно об'єктивні дані, ясна річ, дають тільки комплекси пізньопалеолітичних стоянок, вивчених розкопками. В комплексі стоянки Вознесенка IV знаряддя з вторинною обробкою склали 7,7 %. У Нововолодимирівці II – 9,4 % (при тому, що біля половини знахідок – це найдрібніші ретушні луски, отримані промивкою ґрунту культурного шару). У Дмитрівці – 14,7 % [14]. У Солонному озері VI – 11,2 %. У Солонному озері IX – 11,5 % [28].

Достатньо повноцінними, у визначенні рівня використання заготовок для виготовлення знарядь, можна визнати й матеріали декількох стоянок мезоліту, матеріали яких зібрано у піщаних котловинах Нижньодніпровських пісків (аж до найдрібніших лусок та осколків) або на піщаних косах берега Сивашу. У комплексі стоянки Великі Копані I знаряддя з вторинною обробкою склали 8,5 %. У великих Копанях 54 – 13,0 %. У Сальково I – 17,0 %. У Веснянці V – 23,1 %. В Іванівці-Присиваської II – 18,9 %. Звичайно, не можна заперечувати можливості того, що частина пластинчастих та відщепових сколів з дрібною ретушню, насправді, й не ретушувалися, а є наслідком

сильної спрацьованості країв знярядь без вторинної обробки. В принципі, це сутності проблеми, що розглядається не міняє. Адже базується на вимушеному тривалому використанні цієї групи виробів саме через проблеми недостатності сировинних ресурсів.

Високий рівень утилізації нуклеусів властивий більшості пізньопалеолітичних пам'яток регіону. Особливо він проявився в матеріалах таких стоянок та місцезнаходжень, як Любимівка I, Любимівка IV, Сомова балка, Першопокровка I, Нововолодимирівка II. У комплексах багатьох пам'яток нуклеуси складають дуже незначну пропорцію. Характерною рисою наборів нуклеусів є висока пропорція в них вторинних ядрищ (звичайно, понад 20 %). Ще більш показово є ситуація відносно нуклеусів на пам'ятках мезоліту. В матеріалах стоянок долини Дніпра вони поодинокі й, як правило, сильно спрацьовані. В комплексах присиваських пам'яток вони представлені дещо краще, але й тут складають невеличкі серії, звичайно, з високим рівнем утилізації (за виключенням місцезнаходжень Веснянка I та Сергіївка I, де нуклеуси представлені більш високими пропорціями та менш утилізовані). Апогей кризи забезпеченості сировинними ресурсами припадає на період фінального мезоліту, представленого у Нижньодніпровському регіоні стоянками Нижньодніпровських пісків. На чотири десятки пам'яток, тільки в трьох стоянках виявлено поодинокі та сильно спрацьовані нуклеуси. В комплексі Великих Копанів 54 знайдено тільки 2 залишкових ядрища.

У деяких випадках ощадливість сировини досягалася використанням, у якості заготовок для виготовлення знярядь з вторинною обробкою, не тільки таких достатньо малопривабливих у звичайній сировинній ситуації сколів, як краєві та первинні, але й різцевих сколів та лусок (до 10 мм). Найбільш показовим у цьому плані є комплекс пізньопалеолітичної стоянки Нововолодимирівка II. У якому виявлено серію унікальних знярядь у вигляді мікроскребочок високої форми, виготовлених на різцевих сколах (на первинних та в одному випадку на підправочному). Є у цьому комплексі й кілька лусок із ретушню, що очевидно використовувалися як зняряддя. Ретушовані луски та окремі скребковидні зняряддя на лусках є й у кількох комплексах мезолітичних стоянок – Подо-Калинівка 8, Великі Копані 1, Великі Копані 7, Великі Копані 54, Великі Копані 63 [7].

Маленький розмір як заготовок та знярядь, так і відходів виробництва – характерна риса матеріалів майже усіх пізньопалеолітичних та мезолітичних стоянок регіону. Причому, ця закономірність майже не залежить від культурної приналежності пам'яток. Однак, колекції деяких пам'яток виділяються навіть на цьому загальному фоні. Очевидно, що вони є показником особливо кризових ситуацій із забезпеченістю сировиною. Водночас ці пам'ятки демонструють граничні можливості адаптації первісної людини до екстремальних умов, а також можливості виживання “соціальних організмів давнини” в періоди їх максимальної ізольованості. Найважливішим наслідком проведеного автором аналізу матеріалів пам'яток є висновок про те, що зменшення розмірів виробів ніяк не впливало на їх типологічний склад. А це означає, що люди в умовах недостатності сировини продовжували свою виробничу діяльність у руслі традицій, що склалися.

З точки зору мініатюризації виробів, найпоказовішою пам'яткою пізнього палеоліту регіону є, однозначно, стоянка Нововолодимирівка II [13, с. 33-48]. У плані культурних аналогій індустрія цієї пам'ятки типологічно

близька індустрії стоянки Амвросіївка [1, 4]. З різницею лише у значно менших розмірах усіх категорій виробів. Близькі ці пам'ятки й за віком. Радіовуглецева дата Нововолодимирівки II – 19340 ± 95 (Кі-6203). Загальна кількість крем'яного матеріалу нараховує 2011 екз. (рис. 2). До 97 % з них отримано розкопками стоянки. Невикористані сировинні ресурси (гальки, жовна, плитки) відсутні. Колекція поділяється на 17 нуклеусів, 8 нуклевидних кусків, 2 сколи оновлення площадок нуклеусів, 124 пластинки та зняряддя на них, 195 мікропластинок та знярядь на них, 506 відщепів та знярядь на них, 1186 “відходів виробництва” (23 осколки, 13 краєвих сколів, 68 різцевих сколів, 1064 луски).

Вироби з вторинною обробкою нараховують 186 екземплярів. На пластинках виготовлено 41 зняряддя, на мікропластинках 36, на відщепях 96, на краєвих сколах 3, на різцевих сколах 6, на лусках 2. Підрозділяються на: 4 мікрівістря з притупленим краєм, 27 мікропластинок з притупленим краєм, 3 мікропластинки з мікроретушню, 12 долотовидних знярядь, 8 скребків, 27 різців, 4 комбінованих знярядь, пластинка зі скошеним кінцем, пластинка з поперечною ретушню, 6 скребковидних знярядь на різцевих сколах, косоретушне вістря, 5 проколки, свердло-розвертка, 26 пластинок із ретушню, 55 відщепів із ретушню, 2 луски з ретушню, пластинка з підтською, відщеп із підтською. Як видно, типологічний склад матеріалу тут нічим не відрізняється від традиційних комплексів пізнього палеоліту.

Розмір нуклеусів Нововолодимирівки II знаходиться у межах 1,8-4,7 см. Тільки три ядрища мають максимальний розмір, що перевищує 3 см (рис. 2, 1). Параметри більшості нуклеусів вкладаються у межі 2,5-3,0 см. Максимальна довжина цілих пластинок без вторинної обробки складає 4,1 см, ширина – 1,8 см. Ширина біля 70 % усіх пластинок складає 0,8-1,2 см. Мініатюрними є й мікропластинки без вторинної обробки. Максимальна довжина цілих екземплярів досягає тільки 2,8 см. Тільки 7 % мікропластинок перевищує за довжиною 2,0 см. Дві третини мікропластинок не перевищує за шириною 0,5 см. Багато виробів завширшки 0,2-0,3 см. Максимальний розмір відщепів без вторинної обробки досягає 3,9 см. До 80 % відщепів не перевищують 2,0 см, а біля половини – знаходяться за своїми метричними параметрами в межах 1,0-1,5 см.

Така ж мініатюрність властива й виробам із вторинною обробкою. Серед різців виділяються тільки два зняряддя, розмір яких досягає 4,3-4,4 см (рис. 2, 7, 13). Усі інші різці не перевищують 3,0 см, й знаходяться у межах 1,4-3,0 см. Довжина кінцевих скребків не перевищує 3,2 см (рис. 2, 6). Мініатюрні й нуклевидні скребки – 1,7-2,4 см. Розмір комбінованих знярядь (скребки-різці) лежить у межах 1,4-2,9 см (рис. 2, 17). Довжина цілих мікрівістрів та мікропластинок з притупленим краєм складає 0,8-2,1 см (рис. 2, 22, 25, 28, 31). За середньої ширини мікрознярядь – 0,4-0,6 см. Зняряддя на різцевих сколах (рис. 2, 18-21) не перевищують у довжину 2,5 см. Максимальна довжина пластинок та мікропластинок зі скошеним кінцем або з поперечною ретушню не перевищує 2,5 см (рис. 2, 38-40). Проколки та свердла (за винятком одного свердла на різцевому сколі, довжиною 3,9 см) не перевищують 3,0 см (рис. 2, 41-42). Максимальний розмір долотовидних знярядь досягає 3,3 см (рис. 2, 44), за довжини більшості інших 1,7-2,8 см. Ретушовані пластинки дещо відрізняються від неретушованих у бік збільшення параметрів. У довжину вони сягають 4,9 см, завширшки –

2 см. Відщепи ж з ретушню майже не відрізняються від неретушованих.

Ще більш показовими, у плані розуміння кризової сировинної ситуації, у якій перебували мешканці стоянки, є параметри загальної маси використаного кременю. Сумарна вага 2011 крем'яних знахідок складає усього 847 грамів. На групу нуклеусів (власне, нуклеуси, нуклевидні куски та сколи оновлення площадок нуклеусів) припадає 128 грамів. На виробу з вторинною обробкою – 275 грамів. На заготовки (пластинки, мікропластинки та відщепи без вторинної обробки) – 352 грами. На відходи (краєві сколи, осколки та луски) – 92 грами. Показовою є дуже висока вагова пропорція, що припадає на знаряддя з вторинною обробкою (до 30%). На стоянках, повністю забезпечених сировиною, така пропорція звичайно не перевищує 2-3% від ваги усього крем'яного комплексу. Цікавими є дані за ваговим розподілом категорій знарядь з вторинною обробкою – вага різців складає 69 грамів, скребків – 33 грами, знарядь мікрокомплексу – 3 грами, пластинок та мікропластинок зі скошеним кінцем – 2 грами, проколоч та свердл – 14 грамів, комбінованих знарядь – 19 грамів, долотовидних знарядь – 27 грамів, пластинок з ретушню – 34 грами, відщепів з ретушню – 73 грами.

Вірогідно, лінійні параметри розмірів та вагові параметри використаної сировини є мінімальним показником повноцінної виживаємості первісного колективу протягом певного часу. Ця розкопана повністю пам'ятка реконструюється як сезонна стоянка невеликої групи людей (родини?), що мешкала в одному житлі. Час перебування тут людей визначався запасом їжі, що складався з одного коня та одного бізона.

У мезолітичний час економія сировини, що досягалася шляхом зменшення розмірів виробів простежується, перш за все, на пам'ятках Нижньодніпровського Лівобережжя. Для долини Дніпра у цьому плані можна відмітити лише матеріал Любимівки V. Більш виразно мініатюризація індустрій виявляється у матеріалах більшості пізньомезолітичних стоянок Присивашшя. Для території Нижньодніпровських пісків ця закономірність є абсолютною (продовжується вона тут й у період раннього неоліту).

Прикладом відносної мініатюрності виробів присиваських пам'яток може слугувати колекція стоянки Люблинка II [13, с. 84-87]. Це типова пам'ятка пізньомезолітичного етапу кукурекської культури. Зібрано відносно невелику колекцію, що нараховує 325 екз. (рис. 3). Типологічно вона підрозділяється на: фрагмент дрібної гальки, дрібне жовно, 11 цілих та фрагментованих нуклеусів, 8 нуклевидних кусків, 5 сколів оновлення площадок нуклеусів, 47 пластинок, 14 мікропластинок, 160 відщепів, 58 виробів з вторинною обробкою, а також – краєві та різцеві сколи, осколки.

Серед нуклеусів тільки одне ядрище достатньо масивне – призматичний нуклеус, що досягає 4,9 см (рис. 3, 1). Є два цілих олівцевидних нуклеуси – розміром 4,1 та 2,8 см (рис. 3, 2-3). Інші нуклеуси – підпризматичні та аморфні ядрища, розміром від 2 до 3 см, а також фрагменти олівцевидних ядрищ. Цілі пластинки та мікропластинки без вторинної обробки не перевищують 3 та 2 см, відповідно. За винятком кількох виробів (що досягають 3-4 см), майже усі відщепи без вторинної обробки знаходяться, за своїми параметрами, у межах 1-3 см. Розмір скребків лежить у межах 1,2-2,4 см. Різці досягають 1,6-2,9 см. Ретушовані пластинки та відщепи також дуже дрібні,

показники їх параметрів знаходяться у межах розмірів пластинок та відщепів без вторинної обробки.

Вагові параметри крем'яної колекції Люблинка II дещо відрізняються від параметрів Нововолодимирівки II. Загальна вага складає 588 грамів. Достатньо високою є вагова пропорція групи нуклеусів (нуклеуси, нуклевидні куски, сколи оновлення площадок нуклеусів), що досягає 124 грами. Вага виробів з вторинною обробкою – 123 грами. На заготовки (пластинки, мікропластинки, відщепи без вторинної обробки) припадає 294 грами. Вага відходів виробництва (краєві та різцеві сколи, осколки, луски) складає 43 грами.

Практично усі мезолітичні пам'ятки Присивашшя знаходять аналогії у кримських археологічних культурах. Цей фактор, вірогідно, пом'якшував сировинну кризу для населення регіону через можливий доступ до кримської крем'яної сировини.

Для території Нижньодніпровських пісків особливо показовою є колекція стоянки Великі Копані 54 [8, с. 150-153]. Пам'ятку досліджено у північній частині піщаної котловини, з перепадом висот між дном та оточуючими буграми – 5-7 м (рис. 4). Культурний шар перевідкладений. Матеріал зібрано на поверхні та добуто з еолового шару. Загальна кількість крем'яних знахідок складає 515 екз. Колекція підрозділяється на: 2 нуклеуси, 32 пластинки (з урахуванням знарядь з вторинною обробкою), 35 мікропластинок (з урахуванням знарядь з вторинною обробкою), 96 відщепів (з урахуванням знарядь з вторинною обробкою), 138 лусок (з урахуванням знарядь з вторинною обробкою), 212 осколків. Виробів з вторинною обробкою 67 екз. Вони типологічно підрозділяються на: 5 трапецій, 4 мікрівістрия, 4 мікропластинки з притупленим краєм, проколоч, 5 скребків, 3 різці, мікропластинка зі скошеним кінцем, пластинка виімкою, 5 пластинок з ретушню, 3 мікропластинки з ретушню, мікрोजनाряддя трикутної форми, 23 відщепи з ретушню або мікроретушню, 10 лусок з ретушню або мікроретушню, фрагмент знаряддя. Усі знахідки відрізняються крайньою мініатюрністю. Понад 90% виробів не перевищують 1,5 см. Найбільша знахідка розміром 3,2 см.

Нуклеуси гранично спрацьовані. Один представлений фрагментом. Другий – залишкове ядрище, розміром 1,2 x 1,0 x 0,4 см (рис. 4, 1). Особливо показові (у плані мініатюризації) основні категорії виробів із вторинною обробкою. Трапеції по висоті не перевищують 0,9 см, а за довжиною нижньої основи – 1,2 см. Ширина більшості знарядь з притупленим краєм (мікрівістрів та мікропластинок) знаходиться у межах 0,2-0,5 см. Тільки два цих знаряддя мають ширину у межах 0,5-0,7 см. Проколоч представлено одним цілим знаряддям, довжиною 1,2 см. Косоретушне вістря на мікропластинці та мікропластинка зі скошеним кінцем виготовлені на заготовках завширшки 0,4 та 0,6 см. Ширина пластинки з виімкою 0,8 см. Скребки, за своїми максимальними параметрами, знаходяться у межах 0,9-1,4 см. Різці не перевищують 1,0 см. Максимальна ширина пластинок з ретушню – 1,4 см. Ширина мікропластинок з мікроретушню складає 0,5-0,7 см. Відщепи з ретушню, у цілому, не перевищують 1,7 см. Осібно виділяються два відщепи з ретушню, що досягають 2,6 та 3,2 см (найкрупніші виробу комплексу).

Максимальна ширина пластинок без вторинної обробки досягає 1,1 см. Тільки чотири пластинки перевищують за шириною 1,0 см. Біля половини мікропластинок без вторинної обробки не перевищують завширшки 0,5 см. Серед відщепів без вторинної обробки тільки два виробу перевищують 1,5 см (іх

розмір 1,6 та 2,4 см). Тобто найширші пластинки та найкрупніші відщепи відбиралися для знарядь з вторинною обробкою.

Ще показовішими для стоянки Великі Копані 54 є параметри маси. Загальна вага колекції, що нараховує 515 крем'яних виробів, складає 71,1 грама. На нуклеуси припадає 1,3 грама, на знаряддя з вторинною обробкою – 19,3 грама, на “заготовки” (пластинки, мікропластинки та відщепи) – 14,3 грама, на “відходи” (луски, осколки, невиразні уламки) – 36,2 грама. Вага виробів із вторинною обробкою (за окремими категоріями) складає: трапецій – 0,7 гр., мікрівістрів та мікропластинок із притупленим краєм – 0,7 гр., проколки – 0,1 гр., знарядь зі скошеним кінцем – 0,2 гр., пластинки з виїмкою – 0,4 гр., скребків – 1,5 гр.,

різців – 0,5 гр., вкладинки з підтислою 0,2 гр., пластинок із ретушню – 2,8 гр., мікропластинок із ретушню – 0,3 гр., відщепів із ретушню – 10,5 гр., лусок із ретушню – 1,4 гр.

Цілком вірогідно, що матеріал пізньопалеолітичної стоянки Нововолодимирівка II та мезолітичної стоянки Великі Копані 54 наймініатюрніший у палеоліті й мезоліті Європи. В усякому разі, про щось подібне авторові не відомо.

Не зважаючи на те, що дослідження стосується переважно питань давніх технологій та первісної економіки воно має вихід на вирішення значного кола питань історичного плану – шляхи заселення, територій заселення, адаптативні можливості людських соціумів до екстремальних умов виживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисковский П.И. Палеолитичне місцезнаходження біля м. Амвросіївки // Археологія. – Т 5. – Київ, 1951. – С. 143-159.
2. Демиденко Ю.Э. Буран-Кая-III, слой В – технико-типологическая характеристика и анализ артефактов, модели общей кремнеобработки и редукции орудий // Грот Буран-Кая-III, слой В – эталонный памятник кииккобинского типа индустрии крымской микокской традиции. Комплексный анализ кремнёвых артефактов. – Киев-Симферополь: Шлях, 2004. – С. 31-88.
3. Колосов Ю.Г. Мустьерские стоянки района Белогорска. – Киев: Наукова думка, 1986. – 206 с.
4. Кротова О.О. Дослідження Амвросіївської пізньопалеолітичної стоянки // Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. – Київ, 1998. – С. 87-89.
5. Курбюн М. Каталог единиц сырьевого материала кремнёвых артефактов горизонта В1 слоя В Буран-Кая-III // Грот Буран-Кая-III, слой В – эталонный памятник кииккобинского типа индустрии крымской микокской традиции. Комплексный анализ кремнёвых артефактов. – Киев-Симферополь: Шлях, 2004. – С. 150-186.
6. Оленковский Н.П. Стоянка Леонтьевка на Нижнем Днепре // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1983. – С. 77-88.
7. Оленковский Н.П. Позднемезолитические и неолитические стоянки в Нижнем Поднепровье // Материалы каменного века на территории Украины. – Киев: Наукова думка, 1984. – С. 75-90.
8. Оленковский Н.П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра. – Херсон, 1991. – 202 с.
9. Оленковский Н.П. Позднепалеолитические памятники Нижнего Днепра // КСИА. – Вып. 206. – 1992. – С. 64-68.
10. Оленковский М.П. Пам'ятки доби палеоліту. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. – Вип. 1. – Херсон, 1992. – 64 с.
11. Оленковский М.П. Пам'ятки мезоліту та неоліту. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. – Вип. 2. – Херсон, 1992. – 92 с.
12. Оленковский М.П. Нові палеолітичні та неолітичні пам'ятки в Присивашші // Археологічна збірка. – № 1. – Херсон, 1999. – С. 179-197.
13. Оленковский М.П. Палеоліт та мезоліт Присивашшя. Проблеми епігравету України. – Херсон, 2000. – 171 с.
14. Оленковский М.П. Нові дослідження епіграветської стоянки Дмитрівка // Кам'яна доба України. – Київ: Шлях, 2002. – С. 96-105.
15. Панкрушев Г.А. Мезолит и неолит Карелии. – Ч. 1. – Мезолит – Л.: Наука, 1978. – 136 с.
16. Смольянинова С.П. Палеолит и мезолит степного Побужья. – К.: Наукова думка, 1990. – 107 с.
17. Станко В.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 113-125.
18. Станко В.Н., Григорьева Г.В., Швайко Т.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II. – К.: Наукова думка, 1989. – 140 с.
19. Чабай В.П. Средний палеолит Крыма. – Симферополь, 2004. – 324 с.
20. Яневич А.А. Новая финальнопалеолитическая стоянка Вишенное II в Крыму // Пізньопалеолітичні пам'ятки центру Північного Причорномор'я (нові матеріали). – Херсон, 1992. – С. 20-31.
21. Яневич О.О. Буран-кайська культура граветту Криму // Археологія. – № 2. – 2000. – С. 11-19.
22. Barta Juraj. Nove poznatky o osidleni Slovenska v epipaleolite // Archeological collection. – № 1. – Kherson, 1999. – P. 22-26.
23. Bitiri M. Citeva observatii cu privire la paleoliticul din Oas si periodizarea lui // SCIV, T. 18. – № 4. – 1967. – P. 623-643.
24. Chirica V. The Gravettian in the East of the Romanian corpathians. – Jassy, 1989. – 240 p.
25. Dobosi V.T. La recherché du Paleolithique en Hongrie // La Paleolithique et le Neolithique de la Roumanie en contexte. – Jasi, 1990. – S. 90-104.
26. Gabori M. Regionale verbreitung palaolithischer kulturen Ungarns // Acta Archaeologica Hungaria, T. 21. – Budapest, 1969. – F. 3-4. S. 155-165.
27. Nicolaescu-Plopsor C.S., Paunescu Al., Mogosanu Fl. Le paleolithique de Ceahlau // Dacia, N.S. – T. X. – Bucuresti, 1966. – P. 5-116.
28. Olenkovskiy Mikola. Upper Palaeolithik of the Sivash Region // The Use of Living Spase in Prehistory. Papers from a session held at the European Association of Archaeologists Sixth Annual Meeting in Lisbon 2000. Oxford, 2004. – P. 51-59.

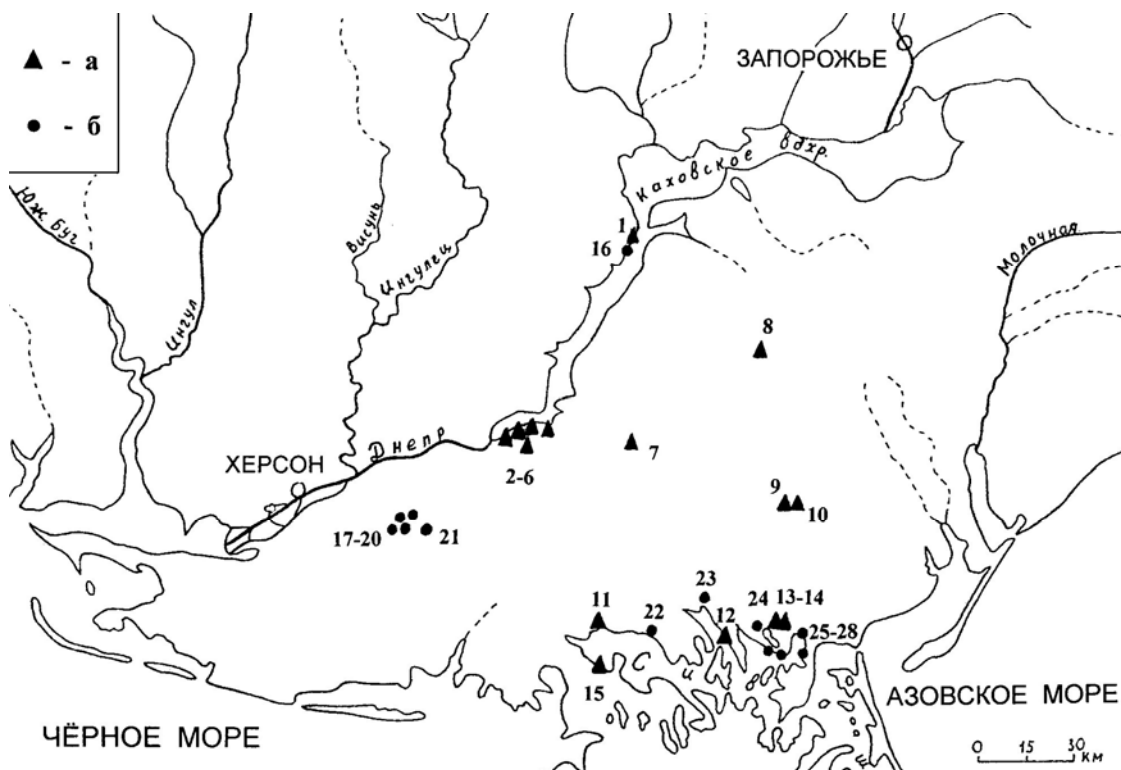

Рис. 1. Карта археологічних пам'яток (а – пізній палеоліт, б – мезоліт)

1 – Леонтівка, 2 – Любимівка III, 3 – Любимівка I, 4 – Сомова балка, 5 – Любимівка IV, 6 – Василівський виступ I, 7 – Дмитрівка, 8 – Першо-Покровка I, 9 – Перемога I, 10 – Перемога XVII, 11 – Нововолодимирівка II, 12 – Вознесенка IV, 13 – Солоне озеро IX, 14 – Солоне озеро VI, 15 – Перекоп I, 16 – Анастасівка, 17 – Великі Копані 1, 18 – Великі Копані 7, 19 – Великі Копані 54, 20 – Великі Копані 63, 21 – Подо-Калинівка 8, 22 – Іванівка-Присиваська II, 23 – Сергіївка I, 24 – Солоне озеро VII“в”, 25 – Веснянка I, 26 – Веснянка V, 27 – Люблинка II, 28 – Салькове I

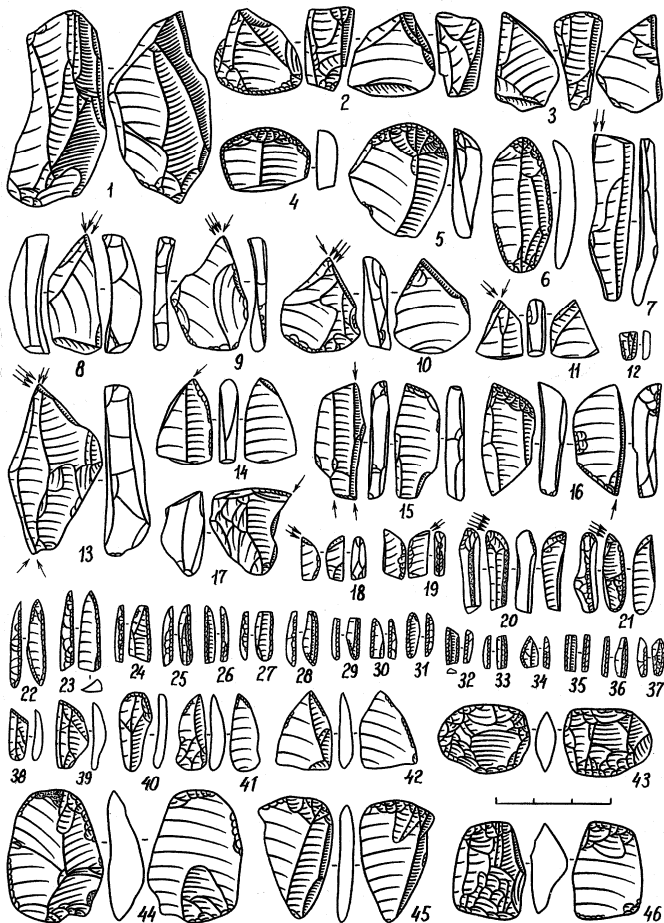

Рис. 2. Археологічний матеріал пізньопалеолітичної стоянки Нововолодимирівка II

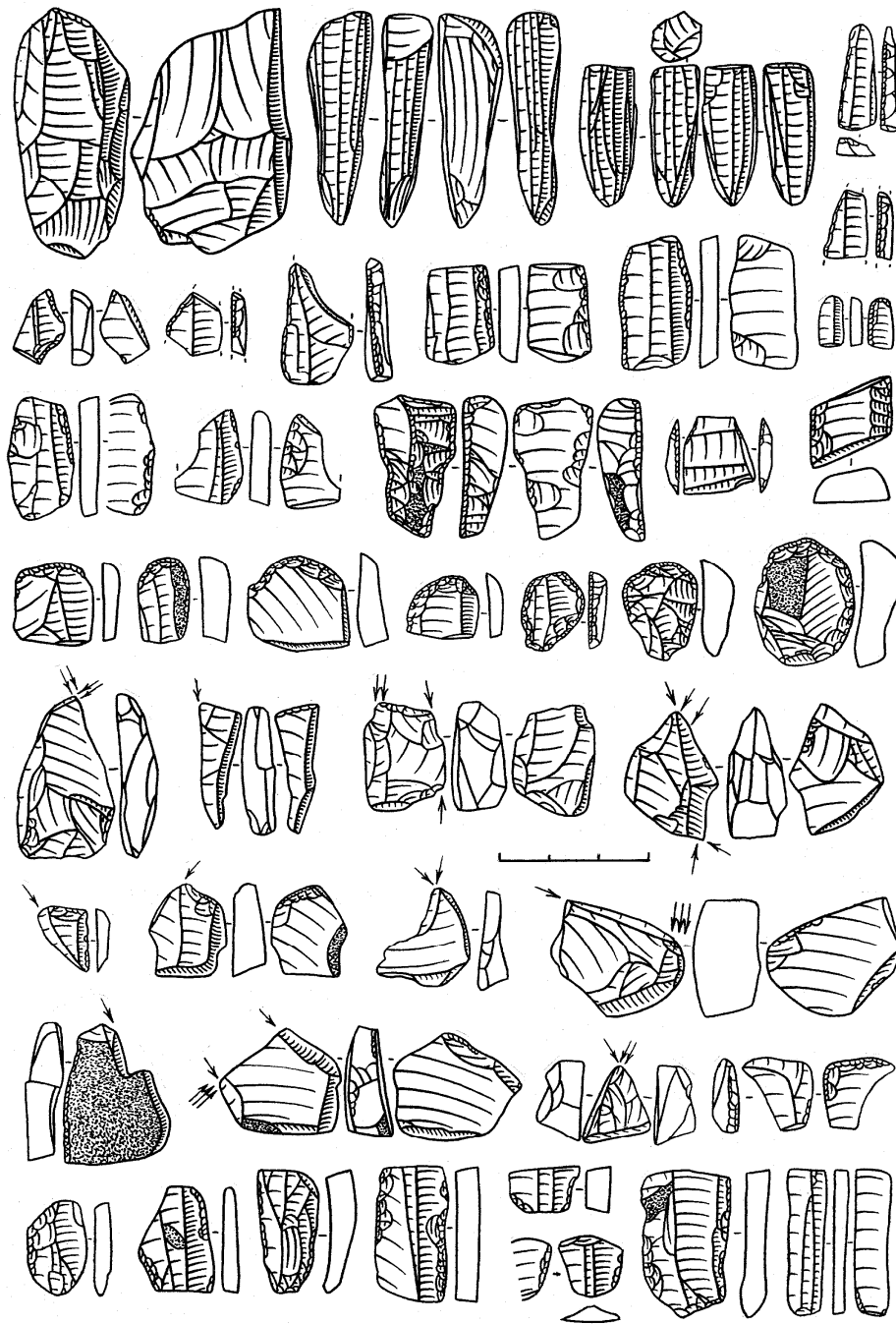

Рис. 3. Археологічний матеріал мезолітичної стоянки Люблинка II